

торіальним плануванням при перевазі останнього. Саме територіальний підхід зможе забезпечити необхідну збалансованість системи;

- ♦ створення ринкового механізму міжгалузевої взаємодії в складі АПК, який би забезпечив цілеспрямованість функціонування всіх його елементів, щоб галузеві завдання відповідали територіальним особливостям агропромислового виробництва;

- ♦ у зв'язку із запровадженням в агропромислове виробництво нових форм господарювання, переважно в сільському господарстві, існує необхідність підготовки вищої і середньої ланки керівників і спеціалістів сільського господарства (по всій адміністративно-управлінській вертикалі та виробничо-господарській горизонталі) до обслуговування в нових ринкових умовах;

- ♦ особливості сучасного стану розвитку й функціонування територіальної системи агропромислового виробництва зумовлюють необхідність найзагальніших вітчизняних наукових розробок або теорій, близьких до національних соціально-економічних і природних особливостей розвитку сільського господарства як провідної галузі АПК.

Висновки. Таким чином, визначення сутності територіальної організації агропромислового виробництва, розкриття його структури, змісту, закономірностей, чинників функціонування в умовах ринкової економіки, розвитку демократичних суспільно-економічних процесів

УДК 911.3.

має ґрунтуватися на таких взаємозв'язаних підходах: 1. Дослідження територіальної організації АПК як об'єкта суспільної географії, який бере активну участь у суспільно-територіальному поділі праці. 2. Економіко-географічне дослідження агропромислового виробництва як певної форми раціоналізації територіальної організації розширеного агропромислового структурно-функціонального утворення. 3. Розглядання регіонального АПК як самостійної суспільно-територіальної підсистеми загальнодержавного агровиробництва.

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М., 1983.
2. Иванов К.И. Территориальная организация сельскохозяйственного производства. – М., 1974.
3. Маергойз И.М. Методика мелкомасштабных экономико-географических исследований. – М., 1981.
4. Национальная программа развития сельского хозяйства Украины на 1996-2005 годы (проект). – К., 1999.
5. Никольский Н.В. Теоретические основы региональной экономической географии. – Минск, 1976.
6. Паламарчук М.М. Территориальная структура производственных комплексов. – К., 1981.
7. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Экономическая и социальная география Украины с основами теории. – К., 1998.
8. Паламарчук М.М., Паламарчук А.М. Агропромышленные комплексы: географические аспекты. – М., 1988.
9. Прост А.Е. Эффективность территориальной организации производства (Методологические очерки). – М., 1989.
10. Тихонов В.А., Лезина М.П. Агропромышленный комплекс: пропорциональность развития. – М., 1982.
11. Хрущев А.Т. География промышленности СССР. – М., 1990.
12. Худякова Т.М. Территориальная организация АПК крупного экономического района. – Воронеж, 1991.

Надійшла до редколегії 17.05.04

С.П. Запотоцький, канд. геогр. наук, І.В. Запотоцька, асп.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЇ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто аспекти понятійно-термінологічного апарату географії сфери обслуговування населення, визначено сутність і співвідношення окремих термінів.

Are considered aspects of geography of service terminology, determined sense and consequence of some termines.

У зв'язку з розвитком в Україні ринкових відносин і переходом нашої держави на міжнародні стандарти обліку і звітності виникла нагальна потреба дослідження сфери обслуговування, що являє собою складну багаторівневу економічну систему, у якій створюється продукт особливого виду – послуги.

Метою даного дослідження є визначення сутності та співвідношення основних категорій сфери обслуговування, її місце в системі наук, зроблено спробу систематизації основних категорій.

Загалом, під сферою послуг розуміється система галузей народного господарства, споживча вартість продукції яких виражається в наданні зручностей.

Історично виділення послуг як самостійної категорії пов'язане зі зміною змісту виробничої діяльності й розподілом суспільної праці на дві складові: виробництво продукції і виробництво послуг. Існує багато визначень поняття послуги. Наприклад, у роботі "Економікс" К.Р.Макконнелл і С.Л.Брю визначають послугу як те, "що не вловимо (невидимо) і в обмін на що споживач, підприємство або уряд готові представити що-небудь цінне"[8]. Ця думка підтверджується у Ф.Котлера, однак він визнає в послугу наявність матеріально-речової форми: "Послуга – будь-який захід або вигода, що одна сторона може запропонувати іншій і які в основному не вловимі і не приводять до заволодіння чим-небудь. Виробництво послуг може бути, а може і не бути зв'язане з товаром у його матеріальному вигляді" [6, с. 638]. У довіднику "Лібералізація міжнародних операцій з послугами", розробленому ЮНКТАД і Світовим банком у середині 90-х рр., під послугою розуміють зміну в стані інституціональної одиниці, що відбулася в результаті дій і на основі взаємної угоди з іншою інституціональною одиницею". Таке загальне й абстрактне визначення поняття послуги пояснюється їхньою надзвичайною різноманітністю, оскільки тільки класифікація ВТО включає більш як 600 різновидів послуг.

А.В.Сидорова, на нашу думку, дала найбільш просте та повне визначення послуги як виду діяльності, результатом якої є особливий продукт, призначений для продажу, що, як правило, не має матеріально-речової форми або матеріалізується в зміненому стані чи як об'єкт і задовольняє потреби особистості, колективу та суспільства в цілому.

Послуги, на відміну від товарів, виробляються і споживаються в основному одночасно, внаслідок чого виникають деякі особливості їх виробництва. По-перше, послуги не підлягають збереженню, що дозволяє виробникам зводити свій оборотний капітал до мінімуму, тому що витрати на утримання складських приміщень, зберігання, охорону, закупівлю сировини тощо практично відсутні. По-друге, на ринку послуг набагато гостріше постає проблема регулювання попиту і пропозиції, ніж на ринку інших товарів, оскільки багато операцій у торгівлі пов'язані з торговельним посередництвом і можливостями попереднього, завчасного виробництва і збереження товарів. По-третє, у багатьох випадках продаж послуг потребує підвищеної мобільності від продавця й

покупця через те, що багато послуг базуються на безпосередньому контакті виробників і споживачів.

Проблема узагальнюючої характеристики діяльності сфери послуг пов'язана перш за все з особливостями даної сфери, зазначеними вище, а також з високим динамізмом у даній галузі, з організаційними особливостями підприємств, їхніх підрозділів і фізичних осіб, що виробляють послуги, а також з великою різноманітністю, специфікою та різними аспектами послуг.

У сучасних умовах вона ускладнюється тим, що поряд із традиційними для вітчизняної практики з'явилися нові види послуг, значення яких зростає. До таких видів можна віднести послуги, пов'язані з підготовкою програмного забезпечення, технічним обслуговуванням обчислювальної техніки, фінансові послуги, правові, страхові, послуги маркетингових служб, рекламна діяльність, платне оформлення закордонних документів, обмін валюти тощо.

Усе це вимагає дослідження сутності послуг як суспільної категорії, уточнення й визначення її меж, функціонування як самостійної системи та у взаємодії з іншими підрозділами господарства, а також проблем управління розвитком даної сфери.

Дослідженням особливостей функціонування сфери обслуговування з позицій суспільної географії займається географія сфери обслуговування населення. Поява географії сфери обслуговування населення як науки цілком закономірна. Вона зумовлена всією логікою внутрішнього розвитку суспільної географії, коли за останній час все більше зростала увага до людини.

Географія сфери обслуговування населення – одна із відносно молодих наукових дисциплін у межах суспільної (соціально-економічної) географії. Становлення географії сфери обслуговування населення як науки належить до 70-х років ХХ ст. Таким чином, дана наука як самостійна наукова дисципліна налічує близько тридцяти років. Варто підкреслити, що географія сфери обслуговування населення як наука "виросла" не просто із соціально-економічної-географії, а склалася в надрах однієї із провідних складових – географії населення. Більше того, визначившись як самостійна дисципліна, вона також зазнала процесу диференціації. Так, із географії сфери обслуговування як самостійної дисципліни виділилися географія торгівлі й географія споживання. У той же час вона тісно стикається з рекреаційною і медичною географіями, з географією способу життя, які також є частиною суспільної географії.

Перші методичні роботи з географії сфери обслуговування населення належать відомим науковцям: С.А.Ковальову, О.І.Алексєєву, А.О.Ткаченку, В.В.Покшишевському. Саме в їхніх перших роботах з географії сфери обслуговування було дано визначення предмета науки, розглянуто її місце в системі суспільно-географічних дисциплін, визначена мета й завдання.

Узагальнюючи визначення вчених, можна стверджувати, що географія сфери обслуговування населення – це галузь суспільної географії, яка вивчає територіальні відмінності потреб у послугах і рівні задоволення цих потреб, а також особливостей територіальної організації сфери послуг у цілому та за її окремими галузями в різних природних, соціальних і економічних умовах, стосовно різних форм розселення населення.

Предметом географії сфери обслуговування є просторові (територіальні) аспекти її функціонування. Іншими словами, географія сфери послуг вивчає особливості та закономірності територіальної організації галузей, які обслуговують населення та суспільство в цілому.

При цьому розрізняють два головні напрями цієї дисципліни: 1) дослідження територіальних відмінностей потреб населення в різних послугах і рівнів їх задоволення, рівнів обслуговування населення; 2) аналіз територіальної організації сфери послуг, процесів її формування, розміщення окремих центрів послуг та їх просторової взаємодії.

Важливою науковою проблемою географії сфери обслуговування є, насамперед, невпорядкованість наукової термінології. Наприклад, деякі дослідники (Д.І.Правдін, В.А.Пронін, Н.Н.Голівцева та ін.) ведуть дискусію про те, що ширше – "сфера послуг" чи "сфера обслуговування", або намагаються по-новому глянути на ці поняття. Так, Д.І.Правдін зводить "сферу обслуговування" до послуг, що надаються тільки населенню, а "сферу послуг" – до всіх послуг особистого, соціального й виробничого призначення. В.А.Пронін вважає, що "сфера обслуговування" є більш широким поняттям, яке включає сферу послуг як складову частину. Н.Н.Голівцева зводить проблему до визначення понять "невиробнича сфера" і "сфера послуг" і їх співвідношенню.

З приводу використання терміна "сфера обслуговування" замість уживаного як синонім "сфера послуг" можна погодитися з думкою Л.І.Тикоцького, який вважає, що поняття "сфера обслуговування" означає процес праці, тоді як "послуга" – назва продукту праці. У результаті "обслуговування" стає поняттям, однотипним "матеріальному виробництву", "послуга" – "матеріальному благу", тим самим усі ці поняття зв'язуються в єдиний логічний ланцюг і можуть вважатись синонімами.

Деякі вчені на сьогодні дискутують про межі сфери нематеріального виробництва та сфери обслуговування населення, часто отожденожуючи ці поняття. На наш погляд, цей спір малопродуктивний, оскільки сфера обслуговування – це процес надання послуги виробництву, населенню та суспільству, на підприємствах і в установах, які входять до складу галузей як матеріального виробництва, так і сфери послуг. Тобто поняття "сфера нематеріального виробництва", крім сфери обслуговування населення, включає й інші види суспільної праці, спрямовані на задоволення потреб матеріального виробництва. У цьому відношенні можна стверджувати, що сфера обслуговування може розподілятися на сферу обслуговування виробництва та сферу обслуговування населення. Остання у свою чергу поділяється на сферу індивідуального обслуговування та сферу обслуговування суспільства. При цьому терміни "сфера обслуговування" та "сфера нематеріального виробництва" слід вважати синонімами.

Отже, географія сфери обслуговування населення покликана давати не лише (а іноді й не стільки) кількісні оцінки рівня розвитку сфери обслуговування, але й досліджувати особливості її розміщення (в цілому, окремих галузей).

Важливо пам'ятати, що кількісними характеристиками сфери обслуговування, поряд з географією сфери обслуговування, займається також соціальна інфраструктура. Основна різниця між сферою обслуговування населення та соціальною інфраструктурою полягає в тому, що інфраструктуру ми розглядаємо як систему установ, закладів, які забезпечують процес відтворення населення. Тому до всієї сукупності видів обслуговування, що задовольняють особисті (фізіологічної, матеріальні, духовні) потреби населення, слід вживати термін "соціальна інфраструктура" і як його синонім – "сфера обслуговування населення", а для окремих послуг – "види або галузь обслуговування". Проте головне

для соціальної інфраструктури – дати відповідь на питання "скільки". Звідси, географія сфери обслуговування населення, зорієнтована на людину, стає все більш важливою складовою в межах комплексу наукових дисциплін (суспільної географії), які вивчають територіальну організацію життя суспільства.

Зі зростанням ролі сфери послуг в економіці й розширенням кола дослідницьких завдань пропонуються різні способи угруповання, що могли б замінити традиційний розподіл галузей економіки. Трисекторний розподіл економіки, зроблений за принципом близькості галузей до кінцевого споживання, запропонував у 40-х рр. XX ст. К.Кларк. "Первинний" сектор відповідно до цього розподілу становлять сільське господарство і видобувна промисловість, "вторинний" – обробна промисловість, "третинний" (сектор послуг) – усі різноманітні види діяльності, що залишилися. Такий розподіл застосовують при вивченні проблем урбанізації. Використовується й інша термінологія: видобувний сектор, сектор, що обробляє й сектор послуг. Розбіжність між ними лише термінологічна. Особлива роль сектору послуг у формуванні економічної структури територій відзначалася в довоєнний період у теорії Кристаллера.

Відповідно до концепції системи національних рахунків (1993) в Україні розроблено класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД), яка застосовується на практиці з 1998 р. На її основі сектори економіки об'єднуються у види певні види діяльності.

Слід зазначити, що в закордонній практиці секції А, В, С поєднують у видобувний (сировинний) сектор, секції D і E – в обробний, а інші секції (F–Q) – у сектор послуг. Отже, закордонна практика відносить до сектору

послуг і будівництво, а в складі послуг за видами виділяє будівельні послуги. В Україні до складу сфери обслуговування входять секції G–Q.

Отже, ще раз підкреслимо, що основний аспект дослідження в географії сфери обслуговування населення – територіальний. Не випадково звернення до територіальних систем обслуговування (шкільного, медичного, культурного, торгового, побутового та ін.) – звичне явище для географії сфери обслуговування. Головним завданням географії сфери обслуговування населення, як і колись, залишається сприяння в оптимізації обслуговування населення.

1. Войнаренко М.П. Організаційно-економічні основи розвитку сфери обслуговування населення України: Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: – К., 1995.
2. География сферы обслуживания: Учеб. пособие / В.М.Юрковский. – Киев, 1989.
3. Заблоцька Р.О. Світовий ринок послуг: Навч. посібник. – К., 2002.
4. Иванова Н.Н. Сфера услуг как объект исследования и управления. – СПб., 2000.
5. Котилко В.А. Сфера услуг и проблемы занятости населения. – М., 2001.
6. Котлер Ф. и др. Основы маркетинга: Пер.с англ. – 2-е европ. изд. – К., 1998.
7. Кочерга А.И. Сфера обслуживания населения. – М., 1979.
8. Макконел Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Е.С.Иванова (пер.). – К., 1998.
9. Меркушева Л.А. География сферы обслуживания и населения (теория и методология). – Красноярск, 1989.
10. Новіков В.М. Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід). – К., 2000.
11. Пронин В.А. Специализация в бытовом обслуживании населения. – М., 1972.
12. Сфера обслуживания населения: региональные проблемы. – К., 1980.
13. Территориальная организация производства товаров и услуг. Монография: В 2-х т. / Под ред. А.И.Кочерги. – К., 1987. – Т.2: 14. Топчіев О.Г. Основы суспільної географії: Навч. посібник. – Одеса, 2001.

Надійшла до редколегії 15.07.04

УДК 528.94:504.06

В.О. Шевченко, д-р геогр. наук, Е.Л. Бондаренко, канд. геогр. наук

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО АТЛАСУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ОБЛАСТІ

Розкрито науково-методичний підхід до створення регіональних екологічних атласів. Визначено принципи побудови атласів та оптимальний зміст регіонального екологічного атласу адміністративної області у вигляді списку карт.

The scientific-methodical approach to creation of regional ecological atlases is uncovered. Principles of construction of atlases and the optimum contents of the regional ecological atlas of administrative area as the list of maps are determined.

Вступ. Регіональне еколого-географічне картографування є порівняно новим напрямом проблемно-орієнтованого картографування, виникнення якого перш за все пов'язане з погіршенням стану навколишнього середовища після аварії на Чорнобильській АЕС та інших локальних катастроф, погіршенням умов проживання населення на забруднених територіях, а також

зі зростанням рівня захворюваності та смертності населення в окремих регіонах і відбиттям проблем нераціонального природокористування.

Стан досліджень. В Україні створено кілька екологічних атласів різних територіальних рівнів (табл. 1), які дозволяють вивчити стан екологічної ситуації відповідних регіонів.

Таблиця 1. Основні регіональні атласи екологічного спрямування

№	Назва	Рік видання	Автори	Коротка характеристика	Спосіб видання	№ за списком
На територію міста						
	Екологічний атлас Києва	2003	Київська міська Рада народних депутатів. Комісія з питань екологічної політики	Різномісна інформація про стан основних складових довкілля	Традиційний друк	[8]
На територію адміністративної області						
	Екологічний атлас Дніпропетровської області	1995	Керівник проекту Л.І.Зеленська	Науково-довідкове видання, призначене для комплексного вивчення та аналізу факторів антропогенного впливу на стан природного середовища області	Традиційний друк	[6]